

КИЇВСЬКИЙ СТОЛИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА
ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ
Кафедра дошкільної освіти

ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ МОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ У
ДІТЕЙ ТРЕТЬОГО РОКУ ЖИТТЯ В СПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ З
ДОРΟΣЛИМИ ТА ОДНОЛІТКАМИ

МАГІСТЕРСЬКИЙ КВАЛІФІКАЦІЙНИЙ ПРОЄКТ

Спеціальність 012 «Дошкільна освіта»

Павлюк Анастасії Анатоліївни

Група ДОм-1-24-1.4д.

Науковий керівник:

Пономаренко Т.О.

Професор кафедри дошкільної освіти

Доктор педагогічних наук, професор

Допущено до захисту

Протокол № _____ від _____

_____ Олена ПОЛОВІНА

ЗМІСТ

ВСТУП	1
ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК.....	7
1.1. Сутність та взаємозв'язок основних понять дослідження.....	7
1.2. Особливості формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими	14
МЕТОДИЧНИЙ БЛОК. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ МОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В СПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРΟΣЛИМИ.....	18
2.1. Критерії, показники, рівні сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими	18
2.2. Стан сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими.....	26
ТЕХНОЛОГІЧНИЙ БЛОК. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ МОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В СПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРΟΣЛИМИ.....	27
3.1. Особливості формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими	27
КОНТРОЛЬНО-ОЦІННИЙ БЛОК.....	36
4.1. Перевірка ефективності формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими	36
ВИСНОВКИ.....	37
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	38

ВСТУП

Актуальність дослідження. Формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку є ключовим завданням сучасної педагогіки, оскільки саме на цьому етапі відбувається становлення базових соціальних норм, цінностей і моральних орієнтирів. Сучасні тенденції, такі як цифровізація, зміни в родинних моделях виховання, зростання впливу соціальних мереж, зменшення часу для живого спілкування, значно впливають на соціалізацію дітей раннього віку, створюючи нові виклики для формування їхньої моральної поведінки.

Окрім цього, нестабільність суспільного середовища, спричинена військовими діями, економічною кризою та загальним психологічним напруженням у країні, суттєво позначається на моральному розвитку дітей. Недостатній рівень соціальної взаємодії, емоційного виховання в сім'ї, ослаблення ролі традиційного виховання призводять до зниження рівня сформованості моральних уявлень та навичок дітей раннього віку.

До проблеми морального виховання дітей раннього віку зверталися українські науковці І. Бех, О. Гаврилюк, О. Кравченко, Н. Лебедева, І. Куліш, Т. Шамільська та інші. Вони досліджували вплив соціального середовища, педагогічних методів і психологічних чинників на формування моральних орієнтирів у дітей дошкільного, зокрема раннього, віку. Питання пошуку ефективних методів і засобів формування свідомого ставлення дітей до моральних норм розглядали Л. Андрущенко, А. Василенко, О. Савченко, В. Корнійчук та інші.

Особливу увагу цій проблемі в контексті дошкільної освіти приділяли такі фахівці, як О. Кононко, К. Крутій, Т. Піроженко, Н. Гавриш, які вивчали моральний розвиток і соціалізацію дітей раннього та дошкільного віку у взаємодії з дорослими й однолітками.

Актуальність дослідження спільної діяльності як засобу морального виховання зумовлена її провідною роллю у становленні соціальних і моральних якостей дитини. Спільна діяльність розглядається вченими як форма взаємодії дитини з дорослим або однолітками, у процесі якої відбувається обмін досвідом, засвоєння соціальних норм, формування емоційно-ціннісних ставлень (О. Кононко, Т. Піроженко, Г. Беленька, Т.Поніманська). У працях дослідників підкреслюється, що саме у спільній діяльності створюються природні умови для розвитку моральних почуттів, емпатії, здатності до співпраці та взаємодопомоги, що має особливе значення для дітей раннього віку, у яких лише починає формуватися усвідомлене ставлення до себе та інших.

Формування досвіду моральних учинків у дітей раннього віку є одним із ключових чинників становлення їхньої особистості. Саме на цьому етапі розвитку закладаються первинні моральні орієнтири, які згодом визначають характер поведінки, ставлення до інших людей та здатність до саморегуляції. Ранній вік характеризується високою сприйнятливістю до соціальних впливів, тому педагогічно цілеспрямоване створення умов для морального самовираження дитини забезпечує поступове формування її гуманістичних цінностей, почуття справедливості та відповідальності.

Важливою складовою цього процесу є організація спільної діяльності дітей з дорослими та однолітками. Саме взаємодія у мікросоціумі виступає ефективним засобом розвитку моральних якостей, оскільки дитина не лише наслідує поведінку дорослих, а й набуває досвіду взаєморозуміння, співпереживання та взаємодопомоги. Колективні форми активності сприяють формуванню здатності дотримуватися правил, враховувати інтереси інших та узгоджувати власні дії із загальними завданнями. Отже, саме у співдії відбувається поступове перетворення зовнішніх вимог у внутрішні моральні переконання дитини.

Проте, незважаючи на значний науковий інтерес до проблеми морального виховання, у практиці роботи закладів дошкільної освіти

залишається недостатньо розроблених методичних рекомендацій щодо формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку через спільну діяльність з однолітками та дорослими. Тому це дослідження спрямоване на розробку, апробацію та наукове обґрунтування відповідної методики.

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити ефективність методики формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими.

Завдання дослідження:

1. Вивчити теоретико-методичні основи формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку.
2. Виявити критерії, показники та охарактеризувати рівні сформованості моральних якостей у дітей раннього віку.
3. Визначити й обґрунтувати методику ефективного формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку.
4. Експериментально дослідити ефективність методики формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку.

Об'єкт дослідження – формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку.

Предмет дослідження – методика формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими.

Методи дослідження: теоретичні методи – аналіз, синтез, узагальнення літератури та науково-методичних джерел для визначення теоретичного підґрунтя дослідження; емпіричні методи – педагогічне спостереження, бесіди, анкетування вихователів та батьків, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи); методи математичної обробки даних – статистичний аналіз отриманих результатів.

Практичне значення роботи полягає у тому, що розроблена методика та запропоновані рекомендації можуть бути використані у практиці дошкільної освіти для формування у дітей раннього віку первинного досвіду моральних вчинків у спільній діяльності з однолітками та дорослими.

База дослідження: експериментально-педагогічна діяльність проводилася на базі центру дитячого дозвілля «Little Boss» (м. Київ). До дослідження були залучені діти третього року життя, вихователі та батьки.

Структура дослідження: магістерський проєкт складається з описової частини (вступ, інформаційний блок, дидактико-методичний блок, технологічний блок, контрольно-оцінний блок), загальних висновків, списку використаних джерел, дидактичних матеріалів.

РОЗДІЛ 1. ІНФОРМАЦІЙНИЙ БЛОК

1.1. Сутність та взаємозв'язок основних понять дослідження

Формування первинного морального досвіду у дітей раннього віку є комплексним процесом, що передбачає їхню взаємодію з однолітками та дорослими в умовах соціального розвитку. Фундаментальними категоріями, що лежать в основі цього процесу, є моральний вчинок, моральний досвід та моральна свідомість, які розглядаються як взаємопов'язані поняття у психології та педагогіці. Первинний моральний досвід формується через спільну діяльність, під час якої діти засвоюють поведінкові моделі, що відображають загальноприйняті етичні норми. У ранньому віці така діяльність реалізується здебільшого через наслідування дорослих і однолітків, що забезпечує початкове оволодіння механізмами моральної регуляції.

Поняття «первинний досвід» у психолого-педагогічному контексті визначається як сукупність початкових життєвих переживань, вражень, знань, навичок та уявлень дитини, що формуються в процесі її пізнавальної активності та безпосереднього дослідження навколишнього світу. Первинний досвід становить основу подальшого розвитку когнітивних уявлень та ціннісних орієнтацій особистості, зокрема морального характеру. У дошкільному віці особливо важливим є досвід соціальної взаємодії, який сприяє формуванню у дитини уявлень про добро і зло, справедливість, співчуття та відповідальність [36].

Категорія «моральний вчинок» у філософській, етичній та психологічній традиціях розглядається як дія, що ґрунтується на визначених моральних мотивах і передбачає усвідомлення її наслідків. Моральний вчинок є не лише зовнішнім проявом поведінки, а й внутрішнім морально-вольовим процесом, у рамках якого дитина переживає власну включеність у ситуацію вибору між добром і злом. Оцінка такого вчинку здійснюється як самим суб'єктом, так і соціальним оточенням через призму моральних норм.

Діяльність у взаємодії з дорослими та однолітками виступає ключовим середовищем формування первинного морального досвіду дітей. У межах такої взаємодії діти набувають навичок співпраці, вміння поступатися, надавати допомогу, а також розрізняти прийнятну та неприйнятну поведінку. Як зазначає О. Кононко, ефективність морального виховання у ранньому віці визначається насамперед живою емоційною взаємодією з дорослими та розвитком співпереживання у взаємодії з однолітками.

Досліджувана тема також охоплює категорію морального виховання, що трактується як цілеспрямована педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності дитини діяти відповідно до моральних норм. У центрі цього процесу перебувають моделювання виховних ситуацій, рефлексія поведінки, стимулювання до морального вибору та розвиток моральних почуттів. Таким чином, проблематика поєднує психологічні, педагогічні та етичні аспекти. Первинний моральний досвід дітей формується через реалізацію моральних вчинків у контексті спільної діяльності з дорослими та однолітками, під впливом моделей поведінки, підтримки та моральної оцінки дій.

Моральний вчинок розглядається як складний психолого-педагогічний феномен, що включає не лише зовнішню поведінку, а й внутрішні психічні процеси, пов'язані з моральною мотивацією, емоційно-ціннісними орієнтаціями та здатністю до морального самоконтролю. Як акт поведінки, моральний вчинок передбачає здійснення морального вибору, оскільки включає наявність альтернатив та потребу ухвалення рішення на основі уявлень про добро і зло, справедливість і несправедливість, прийнятне та неприйнятне. Центральною характеристикою морального вчинку є його нормативна спрямованість – орієнтація на моральні норми, соціальні правила та очікування, які визначають поведінку суб'єкта в конкретній ситуації. Механізми рефлексії, задіяні у цьому процесі, забезпечують можливість індивіду не лише співвідносити власні дії з моральними уявленнями, а й оцінювати їх з позицій інших учасників соціальної взаємодії, що є визначальним для формування моральної відповідальності [2].

Первинний досвід моральних вчинків формується ще в ранньому дитинстві, коли дитина починає взаємодіяти із соціальним середовищем у процесах гри, співпраці та комунікації. Саме в цих контекстах з'являється необхідність обирати між егоїстичними і альтруїстичними діями, виявляти емпатію, ділитися, дотримуватись правил або свідомо їх порушувати. Через ігрову діяльність діти моделюють соціальні ролі, стикаються з емоційними реакціями інших, набувають досвіду вирішення конфліктів та переживають ситуації морального успіху чи моральної провини. Ці ситуації, будучи значущими для дитини, фіксуються у свідомості як перші форми морального досвіду, що надалі слугують основою для формування загальних уявлень про моральність [8].

Первинний досвід моральних вчинків дітей раннього віку – це комплекс безпосередніх переживань, дій і поведінкових проявів дитини, що виникають у процесі її взаємодії з дорослими та однолітками і відображають початкові уявлення про добро, справедливість, відповідальність, взаємодопомогу та інші моральні цінності. Такий досвід формується через наслідування, емоційне співпереживання та практичне включення у спільну діяльність, набуваючи характеру перших усвідомлених кроків у сфері моральної регуляції поведінки [14].

Основні структурні компоненти морального вчинку включають: мотиваційний – внутрішні спонукання, потреби, цінності, які є підґрунтям вибору дії; когнітивний – усвідомлення сутності вчинку, його морального змісту та можливих наслідків; емоційний – почуття та переживання, що супроводжують процес прийняття рішення і здійснення дії; діяльнісний – безпосереднє здійснення конкретної моральної дії, яка засвідчує готовність дитини реалізувати внутрішні наміри у практиці; оцінно-рефлексивний – осмислення результату, власного ставлення до вчиненого та оцінка з боку соціального оточення [19].

Моральний досвід накопичується внаслідок багаторазового повторення морально значущих ситуацій, у яких дитина отримує певний зворотний зв'язок від оточення. Він охоплює як когнітивні, так і емоційні складові, що забезпечують формування стійких уявлень про добро і зло, чесність,

справедливість, відповідальність. Його засвоєння можливе через механізми ідентифікації, спостереження за поведінкою інших та самостійне вирішення моральних дилем у межах доступних вікових можливостей. Моральна свідомість у дітей раннього віку розвивається поступово, починаючи з розуміння емоційного забарвлення ситуацій, оцінки реакцій дорослих і переходу до усвідомлення власних дій та їхніх наслідків. У цьому процесі вагому роль відіграє спільна діяльність, яка стимулює взаєморозуміння, співчуття та розвиток комунікативних навичок. У результаті взаємодії з однолітками діти отримують можливість практикувати соціально схвалювані форми поведінки, відчувати відповідальність за свої дії та поступово розширювати уявлення про моральні норми [23].

Взаємозв'язок понять морального вчинку, морального досвіду та моральної свідомості ґрунтується на інтерактивній взаємодії цих феноменів у процесі морального становлення особистості, особливо в ранньому дитинстві. Моральний вчинок виступає конкретним актом поведінки, здійснюваним суб'єктом на основі морального вибору, і відображає певні ціннісні орієнтації та усвідомлене ставлення до соціального середовища. Перші моральні дії дитини, що зумовлені спонуканнями, емоційними переживаннями або наслідуванням поведінки дорослих, поступово формують первинний моральний досвід — сукупність переживань, оцінок і рефлексій, які виникають у результаті взаємодії з оточенням. Саме цей досвід, закріплюваний у різноманітних життєвих ситуаціях, стає підґрунтям для розвитку моральної свідомості, тобто здатності особистості осмислювати моральний зміст власних і чужих дій та співвідносити їх із загальнолюдськими нормами й цінностями.

У психології поняття первинного досвіду трактується як перший особистісно значущий соціальний досвід дитини, що формується у процесі безпосередньої життєвої практики. Як зазначає О. Гаврилюк, первинний моральний досвід дітей раннього віку зумовлений емоційною чутливістю до дорослого, і тому педагог або батьки виступають першими джерелами засвоєння соціально прийнятних норм поведінки. Первинний досвід не є абстрактним

знанням, а конкретною поведінковою реакцією, що супроводжується емоційною оцінкою та закріплюється в процесі спільної діяльності [9].

Моральний вчинок у працях В. Корнійчук визначається як інтегративна одиниця морального розвитку, що поєднує мотиваційний, когнітивний, емоційний і поведінковий компоненти. Авторка наголошує, що вже у дітей раннього віку проявляються зачатки морального вибору, наприклад у спільній грі, коли необхідно поступитися, допомогти або дотримуватися правил. Моральний вчинок, на її думку, реалізується лише за умови наявності внутрішнього усвідомлення смислу дії хоча б на елементарному рівні. Таким чином, моральний вчинок є не лише зовнішньою дією, а й формою самовираження, яка розкриває моральне ставлення дитини до іншого [18].

Згідно з Т. Пономаренко, процес становлення морального досвіду має соціоприродну основу. У віці до трьох років дитина засвоює елементи морального змісту не через повчання, а через участь у співпереживанні, спільній діяльності та емоційно забарвлених соціальних ситуаціях. У цей період провідними є емоційно-моральна регуляція поведінки та наслідування як основний механізм засвоєння моделей поведінки. Особлива роль відводиться дорослому як «носієві моралі», який слугує прикладом, підтримує, коментує поведінку та заохочує прояви емпатії, альтруїзму і доброзичливості [14].

Спільна діяльність з дорослими та однолітками є ключовим контекстом морального виховання. Як зазначає В. Рагозіна, соціальна ситуація розвитку у ранньому віці потребує створення умов для партнерської взаємодії, а не лише керованої педагогом поведінки. Така взаємодія дозволяє дитині включатися в емоційно значущі події, у яких вона навчається співпрацювати, виражати підтримку та регулювати власну поведінку відповідно до потреб групи. У цих умовах моральні дії набувають особистісного смислу [15].

У межах нашого дослідження первинний досвід моральних вчинків дітей раннього віку визначаємо як початковий рівень засвоєння дитиною практичних форм моральної поведінки, що проявляються у взаємодії з дорослими та однолітками. Він поєднує в собі мотиваційні спонукання, емоційні переживання,

елементарні знання про «правильно» і «неправильно», а також безпосередні дії, які втілюють перші кроки до усвідомленої моральної регуляції поведінки. Аналіз наукових джерел свідчить, що підходи до визначення змісту поняття «спільна діяльність дітей раннього віку з однолітками та дорослими» є різновекторними. Соціально-орієнтований підхід акцентує увагу на ролі спільної діяльності як засобу соціалізації й оволодіння моральними нормами; комунікативний – підкреслює значення мовленнєвої взаємодії, узгодження дій і розвитку здатності до співпереживання; діяльнісно-практичний – розглядає спільну діяльність як включення дитини в різні види активності (ігрову, трудову, пізнавальну), у процесі яких засвоюються моделі поведінки та моральні правила. У нашому дослідженні ми розглядаємо спільну діяльність як організовану взаємодію дитини з дорослими та однолітками, що забезпечує формування моральних орієнтацій шляхом наслідування, співпереживання та узгодження дій.

Особливості дітей третього року життя створюють сприятливі умови для формування первинного досвіду моральних вчинків. У цьому віці зростає потреба у спілкуванні з дорослими та проявляється інтерес до однолітків; інтенсивно розвивається мовлення, що дозволяє дитині домовлятися, висловлювати власні бажання та емоції; формується самосвідомість, яка дає змогу розрізняти власне «я» та інших людей; посилюється емоційна чутливість і здатність до співпереживання, що становить підґрунтя для розвитку моральних почуттів. Водночас наслідування дорослим стає провідним механізмом засвоєння соціальних і моральних норм, а гра виступає основним видом діяльності, у якій дитина реалізує свої перші моральні вчинки – допомагає, ділиться іграшками, дотримується встановлених правил. Отже, третій рік життя є сензитивним періодом для становлення первинного досвіду моральних вчинків, оскільки поєднує інтенсивний розвиток комунікативної та емоційної сфери із прагненням до активної взаємодії з соціальним оточенням.

Спільна діяльність визначається як система організованої взаємодії між дитиною, дорослим і однолітками, що ґрунтується на спільній меті, узгоджених діях, взаєморозумінні та співпереживанні. Саме вона забезпечує умови для

засвоєння моральних норм, формування позитивних соціальних установок, оволодіння навичками спілкування та співпраці. У процесі спільної діяльності дитина не лише наслідує поведінку дорослих, а й активно вчиться аналізувати власні вчинки, співвідносити їх із нормами поведінки, які спостерігає у найближчому соціальному середовищі [33].

Спільна діяльність у процесі розвитку дитини раннього віку розглядається як базовий механізм соціалізації та засвоєння моральних норм. Вона передбачає організовану або стихійну взаємодію дитини з дорослими та однолітками, спрямовану на досягнення спільної мети, обмін діями, емоціями та смислами. У процесі такої діяльності формуються не лише пізнавальні та комунікативні навички, а й основи моральної свідомості, що виявляються у вмінні співпереживати, домовлятися, дотримуватися правил, оцінювати власну та чужу поведінку.

Науковці (Л. Кузьмук, Т.Поніманська, К. Пригода та ін.) підкреслюють, що саме у спільній діяльності дитина засвоює соціальний досвід, опановує способи взаємодії з іншими людьми та набуває здатності до елементарного морального судження. Взаємодія з дорослим виступає провідним засобом передачі культурно-нормативного змісту поведінки, тоді як взаємодія з однолітками стимулює самостійність, ініціативність і здатність діяти відповідно до узгоджених правил [33].

Отже, спільна діяльність виконує інтегративну функцію в процесі морального виховання: вона об'єднує пізнавальні, емоційно-вольові та поведінкові компоненти розвитку, забезпечуючи умови для формування первинного морального досвіду дитини раннього віку. Саме в цій діяльності відбувається становлення моральних мотивів поведінки, перехід від ситуативного реагування до свідомого морального вибору. Спільна діяльність у взаємодії з дорослими та однолітками є ключовим чинником морального виховання дітей раннього віку, оскільки забезпечує інтеграцію емоційного досвіду, соціальної практики та моральних знань. У ній закладаються основи соціальної

компетентності, гуманістичного світогляду та позитивного ставлення до світу, що визначає подальший розвиток особистості дитини.

1.2. Особливості формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими

У наукових дослідженнях і педагогічній практиці проблема формування у дітей раннього віку первинного досвіду моральних вчинків та окремих компонентів соціально-громадянської компетентності розглядається в роботах низки вчених. Так, Н. Волощенко акцентує увагу на значенні морально-ціннісного виховання дітей раннього віку у процесі спільної ігрової діяльності, підкреслює важливість формування у них таких якостей, як доброзичливість, здатність ділитися, допомагати та співпереживати. В. Короленко наголошує на ролі вихователя у створенні морально сприятливого середовища, у якому дитина через наслідування і практичні дії поступово оволодіває елементарними правилами соціальної поведінки та формує первинні уявлення про норми взаємодії.

Т. Поніманська розглядає питання розвитку моральних почуттів і формування емоційної чуйності в дітей раннього віку, вказує на значення позитивних емоційних контактів з дорослими та однолітками як бази для виникнення перших моральних переживань. О. Сторонська зосереджується на соціалізуючій функції дошкільної освіти, підкреслює, що досвід моральних вчинків у дітей формується у процесі колективних видів діяльності, які потребують дотримання правил, узгодження дій та врахування потреб інших [33].

Вагомий внесок зробила А. Богуш, яка досліджувала значення мовленнєвого розвитку у становленні моральної свідомості дитини, наголошувала, що саме через мовлення дитина вчиться домовлятися, висловлювати співчуття, прохання чи вдячність, що є важливим елементом

формування соціально-громадянської компетентності. Т. Піроженко підкреслює значущість емоційно-ціннісної сфери в моральному вихованні дітей, звертаючи увагу на розвиток у них здатності до співпереживання, емпатії та позитивного ставлення до інших, що виступає основою для засвоєння моральних норм і соціальних ролей.

Формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку відбувається через безпосередню взаємодію з оточуючим середовищем, що включає як однолітків, так і дорослих. У цьому процесі визначальну роль відіграє механізм наслідування, який полягає у відтворенні моделей поведінки, що спостерігаються у соціальному середовищі. Взаємодія з дорослими сприяє засвоєнню соціально прийнятних форм поведінки через навчання, спільні дії та корекцію поведінкових реакцій, що базуються на вербальному та невербальному спілкуванні. У процесі спільної діяльності діти засвоюють еталони моральної поведінки не лише на рівні наслідування, але й через переживання власного досвіду, отримання схвалення або несхвалення з боку значущих осіб. Співпраця з однолітками виступає ключовим чинником для набуття соціальних навичок, оскільки вона створює умови для самостійного прийняття рішень, комунікативної взаємодії та оцінювання дій інших учасників спільної діяльності. Емоційне забарвлення цих взаємодій відіграє суттєву роль у формуванні ставлення до власної поведінки та вчинків інших, стимулюючи розвиток емпатії, здатності до співчуття та розуміння соціальних очікувань [25].

Дитина раннього віку бере участь у різноманітних видах спільної діяльності з дорослими та однолітками, серед яких провідне місце посідають ігрова, предметно-практична, трудова, комунікативна та побутова діяльність. У процесі цих взаємодій формується первинний моральний досвід, що проявляється у засвоєнні норм і правил поведінки, усвідомленні значення доброзичливості, співчуття, взаємодопомоги та відповідальності за власні вчинки.

У спільній діяльності з дорослими дитина засвоює моральні зразки через наслідування, емоційне співпереживання та спільне виконання дій. Дорослий

виступає носієм соціально прийнятних моделей поведінки, спрямовуючи діяльність дитини, пояснюючи значення її дій та наслідків для інших.

У взаємодії з однолітками моральне становлення набуває практичного характеру. Спільні ігри, колективні завдання, обмін іграшками чи участь у спільних діях створюють ситуації, у яких дитина навчається узгоджувати власні бажання з потребами інших, виявляти доброзичливість, терпимість і справедливість. Саме у спільній діяльності з однолітками та дорослими відбувається природне формування досвіду моральних вчинків від елементарних проявів емпатії до усвідомленого вибору поведінки, що відповідає соціальним нормам.

Формування первинного досвіду моральних вчинків відбувається через безперервний процес взаємодії, в якому беруть участь когнітивні, емоційні та поведінкові компоненти, що взаємопов'язані та впливають на моральний розвиток дитини. Спільна діяльність створює умови для усвідомлення значущості власних дій, отримання соціальної підтримки та поступового переходу від зовнішнього контролю поведінки до внутрішньої моральної регуляції, що є основою подальшого особистісного розвитку.

У процесі аналізу теоретичних підходів ми визначили та уточнили сутність базових понять дослідження. Зокрема, «первинний досвід моральних вчинків дітей третього року життя» визначаємо як початковий рівень засвоєння дитиною практичних форм моральної поведінки, що проявляються у взаємодії з дорослими та однолітками. Він поєднує в собі мотиваційні спонукання, емоційні переживання, елементарні знання про «правильне» і «неправильне», а також безпосередні дії, які є першими кроками до усвідомленої моральної регуляції поведінки. В контексті дослідження ми розглядаємо поняття «спільна діяльність дітей раннього віку з однолітками та дорослими» як педагогічно доцільну організацію взаємодії дитини з дорослими та однолітками, що забезпечує формування основ її моральних вчинків шляхом наслідування, співпереживання та узгодження дій.

У процесі вивчення особливостей формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку виявлено, що цей процес є багатокомпонентним і залежить від створених соціально-педагогічних умов. Розкрили, що становлення моральної свідомості дитини здійснюється через наслідування дій дорослого, ідентифікацію з ним, а також через включення у соціальні ситуації, які потребують морального вибору. Визначили, що у спільній діяльності з дорослими та однолітками діти навчаються співпрацювати, домовлятися, дотримуватися правил і норм, поступово переходячи від зовнішнього контролю до внутрішньої моральної регуляції. Схарактеризували особливу роль емоційної чутливості та здатності до співпереживання, які сприяють розвитку емпатії та формують відповідальне ставлення до власних і чужих учинків. Встановлено, що ефективність формування морального досвіду значною мірою залежить від педагогічного керівництва, яке передбачає моделювання моральних ситуацій, пояснення значення вчинків та створення можливостей для практичного застосування засвоєних норм.

РОЗДІЛ 2 МЕТОДИЧНИЙ БЛОК. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОЦЕСУ ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ МОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В СПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРΟΣЛИМИ

2.1. Критерії, показники, рівні сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими

Незважаючи на відносну дослідженість проблеми формування первинного досвіду моральних вчинків дітей раннього віку у спільній діяльності з однолітками та дорослими, процес її реалізації в сучасних закладах дошкільної освіти залишається недостатньо системним і потребує подальшого науково-практичного обґрунтування. Нами було проведено дослідження на базі центру дитячого дозвілля «Little Boss» (м. Київ, Каховська 62 А). У ньому взяли участь 10 дітей експериментальної та 10 дітей контрольної групи.

Метою дослідження стало визначення стану сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку у процесі їх спільної діяльності з однолітками та дорослими.

Завдання експериментального дослідження:

1. Провести початкову діагностику рівня сформованості первинного досвіду моральних вчинків дітей раннього віку у спільній діяльності.
2. Визначити компоненти та показники первинного морального досвіду, що відповідають віковим особливостям дітей раннього віку.
3. Розробити та апробувати педагогічні завдання і ситуації, спрямовані на формування моральних вчинків у спільній діяльності.

Нами визначено такі компоненти, критерії та показники сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими (подаємо їх у таблиці 2.1).

Таблиця 2.1

**Компоненти та показники сформованості первинного досвіду
моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з
однолітками та дорослими**

№ з/п	Компоненти	Показники
1	<i>Мотиваційний компонент</i>	Наявність у дитини прагнення до взаємодії з іншими; бажання допомогти; готовність ділитися і підтримувати; орієнтація на позитивну оцінку дорослого та однолітків.
2	<i>Когнітивний компонент</i>	Розуміння дітьми елементарних моральних норм (добре – погано, можна – не можна); здатність відрізнити прийнятні та неприйнятні дії; усвідомлення наслідків власних учинків.
3	<i>Емоційний компонент</i>	Виявлення співпереживання, емпатії; позитивне ставлення до однолітків; здатність радіти успіху іншого; емоційна реакція на порушення правил.
4	<i>Діяльнісний компонент</i>	Участь у спільних видах діяльності; дотримання правил співпраці; прояв ініціативи у морально значущих діях (допомога, підтримка, розподіл іграшок, мирне вирішення конфліктів).
5	<i>Оцінно-рефлексивний компонент</i>	Елементарне оцінювання власних і чужих учинків; здатність пояснити, чому вчинив так чи інакше; орієнтація на схвалення дорослого як моральний регулятор. Мабуть цей критерій прибрати! Це ж діти третього року життя!

На основі запропонованих компонентів сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими ми визначаємо критерії експериментального дослідження: *когнітивний, діяльнісний, емоційний* (подаємо у таблиці 2.2).

Таблиця 2.2.

**Критерії та показники сформованості первинного досвіду
моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з
однолітками та дорослими**

№ з/п	Критерії	Показники
1	<i>Когнітивний</i>	Дитина має уявлення про: близьких та незнайомих людей; необхідність спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з дорослими та однолітками; правила соціально схвалюваних стосунків між людьми, доброзичливого спілкування з ними.
2	<i>Діяльнісний</i>	Дитина виразно проявляє: інтерес та позитивне ставлення до найближчих дорослих та однолітків; співчуття, співпереживання, позитивну емоційну орієнтацію на дорослих та дітей.
3	<i>Емоційний</i>	Дитина має уміння, навички з реалізації: прагнення до

		спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з найближчими дорослими людьми та однолітками; первинного досвіду моральних вчинків, уміння дотримуватись елементарних соціальних правил у стосунках з дорослими та однолітками.
--	--	--

Відповідно до запропонованих компонентів та критеріїв сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими нами було визначено три рівня оцінки дітей раннього віку: *достатній, середній, низький рівень*.

Достатній рівень передбачає, що дитина має достатньо повні уявлення про близьких та незнайомих людей; необхідність спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з дорослими та однолітками; правила соціально схвалюваних стосунків між людьми, доброзичливого спілкування з ними; прагне до спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з найближчими дорослими людьми та однолітками; реалізує первинний досвід моральних вчинків, уміння дотримуватись елементарних соціальних правил у стосунках з дорослими та однолітками; виразно проявляє: інтерес та позитивне ставлення до найближчих дорослих та однолітків; співчуття, співпереживання, позитивну емоційну орієнтацію на дорослих та дітей.

Середній рівень сформованості морального досвіду характеризується тим, що дитина має недостатньо повні уявлення про близьких та незнайомих людей; необхідність спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з дорослими та однолітками; правила соціально схвалюваних стосунків між людьми, доброзичливого спілкування з ними; недостатньо прагне до спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з найближчими дорослими людьми та однолітками; неповно, фрагментарно реалізує первинний досвід моральних вчинків, уміння дотримуватись елементарних соціальних правил у стосунках з дорослими та однолітками.

Низький рівень сформованості морального досвіду свідчить про те, що дитина не виявляє уявлень про близьких та незнайомих людей; необхідність спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з дорослими та

однолітками; правила соціально схвалюваних стосунків між людьми, доброзичливого спілкування з ними; не демонструє прагнення до спілкування, взаємодії, участі у спільних справах з найближчими дорослими людьми та однолітками; не реалізує первинний досвід моральних вчинків, уміння дотримуватись елементарних соціальних правил у стосунках з дорослими та однолітками; не виявляє проявляє інтересу та позитивного ставлення до найближчих дорослих та однолітків.

Аналіз рівнів сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку дозволяє виділити комплекс характеристик і поведінкових показників, які свідчать про ефективність засвоєння моральних норм у процесі спільної діяльності з однолітками та дорослими. Достатній рівень демонструє високий ступінь внутрішньої мотивації та моральної автономії, середній – орієнтацію на моральні норми із зовнішньою підтримкою дорослого, а низький рівень відображає початкові, несформовані уявлення та імпульсивну поведінку, що потребує постійного контролю та корекції з боку дорослого. Такий підхід дозволяє педагогам і психологам ефективно оцінювати моральний розвиток дітей раннього віку, визначати індивідуальні потреби та спрямовувати корекційно-розвивальну роботу відповідно до рівня сформованості морального досвіду.

Отже, на основі визначених компонентів, критеріїв, рівнів та показників нами було організовано експериментальне дослідження, що дозволило виявити особливості сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку у спільній діяльності з однолітками та дорослими. Результати дослідження подаємо у наступному розділі.

2.2. Стан сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими

Експериментальне дослідження проводилося на базі Центру дитячого дозвілля «Little Boss» (м. Київ, вул. Каховська, 62 А). У дослідженні взяли

участь 20 дітей раннього віку (третій рік життя): 10 дітей групи «Метелики» (експериментальна група) та 10 дітей групи «Ромашка» (контрольна група).

Метою констатувального етапу експерименту було виявлення стану сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в процесі спільної діяльності з однолітками та дорослими.

З цією метою було розроблено комплекс діагностичних методик, що ґрунтуються на спостереженні за поведінкою дітей у змодельованих або природних ситуаціях морального вибору. Методики були спрямовані на виявлення рівня сформованості таких компонентів морального досвіду, як: розуміння моральних норм і правил; емоційно-ціннісне ставлення до інших; здатність до морально значущих дій; саморегуляція поведінки у спільній діяльності.

1. Вправа «Поділитися іграшкою»

Мета: виявити готовність дитини ділитися з іншими, здатність поступатися особистими інтересами.

Інструкція: дорослий звертався до дитини із проханням поділитися улюбленою іграшкою з однолітком.

Оцінювання:

- емоційна реакція на прохання;
- добровільність дії;
- вміння знайти компроміс (запропонувати іншу іграшку, домовитися).

Діагностуються емпатія, доброзичливість, здатність до соціальної взаємодії.

2. Вправа «Допомога товаришу»

Мета: визначити рівень готовності дитини до проявів допомоги та співпраці.

Інструкція: дитині пропонувалося допомогти іншому виконати нескладне завдання (збудувати вежу з кубиків, зібрати іграшки).

Оцінювалося чи виявляє дитина ініціативу допомоги самостійно чи після нагадування; емоційний тон поведінки (щирість, байдужість, неохота).

Діагностуються соціальна чутливість, моральна ініціативність, відповідальність.

3. Вправа «Співпереживання»

Мета: дослідити здатність дитини до емпатії та емоційного співпереживання.

Інструкція: створювалася ситуація, коли одна дитина «засмутилася» через зіпсовану іграшку.

Оцінювалася реакція дитини на емоційний стан іншого; спроби підтримати, заспокоїти, допомогти; прояв емоційної чуйності.

Діагностуються емпатія, співчуття, позитивне ставлення до інших.

Експериментальне дослідження проводилося з метою виявлення рівня сформованості первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в процесі спільної діяльності з однолітками та дорослими. На цьому етапі використовувалися спостереження та серія діагностичних ситуацій («Поділитися іграшкою», «Допомога товаришу», «Співпереживання», «Дотримання правил гри», «Мирне вирішення конфлікту», «Спільна справа»).

1. Завдання «Поділитися іграшкою». Метою завдання було визначення готовності дітей до прояву альтруїзму та співпраці, вміння поступатися власними інтересами заради інших.

Таблиця 2.3

Результати виконання дітьми завдання «Поділитися іграшкою»

Рівень сформованості	Кількість дітей (осіб)	Відсоток (%)
Достатній	4	20
Середній	6	30
Низький	10	50

2. Завдання «Допомога товаришу». У процесі виконання другого завдання оцінювалася готовність дітей до взаємодопомоги, турботи та підтримки у спільній діяльності.

Таблиця 2.4

Результати виконання дітьми завдання «Допомога товаришу»

Рівень сформованості	Кількість дітей (осіб)	Відсоток (%)
Достатній	3	15
Середній	7	35
Низький	10	50

3. Завдання «Співпереживання». Метою завдання було виявити здатність дитини до емпатії, уміння підтримати однолітка, що засмучений або потрапив у складну ситуацію.

Таблиця 2.5

Результати виконання дітьми завдання «Співпереживання»

Рівень сформованості	Кількість дітей (осіб)	Відсоток (%)
Достатній	3	15
Середній	6	30
Низький	11	55

Отже, результати констатувального етапу дослідження засвідчили, що переважна більшість дітей раннього віку перебуває на низькому рівні сформованості первинного досвіду моральних вчинків (50%), що свідчить про несформованість умінь співпереживати, співпрацювати з однолітками, дотримуватися правил взаємодії та вирішувати конфліктні ситуації мирним шляхом. Водночас у 20% дітей виявлено середній рівень розвитку означеного досвіду: вони частково демонструють готовність до допомоги, поділу та підтримки, однак їхні дії ще не є стабільними та потребують постійного педагогічного супроводу. Лише 30% дітей досягли достатнього рівня, що проявляється у здатності самостійно регулювати власну поведінку, виявляти емпатію та брати активну участь у спільній діяльності з дорослими та однолітками. Зведені показники розподілу рівнів сформованості представлені на Рис. 2.1.

Рис. 2.1. Результати констатувального етапу

Аналіз результатів виконання дітьми раннього віку завдань, спрямованих на виявлення рівня сформованості первинного досвіду моральних вчинків у процесі спільної діяльності, дозволив виокремити низку важливих закономірностей. За когнітивним критерієм виявлено, що більшість дітей ще не усвідомлюють зміст і значення моральних норм. Вони здатні назвати окремі дії («поділитися», «допомогти»), але не завжди розуміють їх соціальну цінність. Лише незначна частина дітей може співвіднести конкретну поведінку з моральною оцінкою, що свідчить про початковий рівень розвитку моральної свідомості.

За діяльнісним критерієм встановлено, що більшість дітей відчують труднощі у практичній реалізації моральних дій у спільній діяльності. Вони нерідко уникають кооперації, надають перевагу індивідуальним діям або ж конфліктують через неможливість поділитися матеріалами. Проте частина дітей на середньому рівні демонструє готовність до співпраці за умови педагогічного супроводу дорослого. Лише одиниці здатні до самостійного вибору соціально-схвалюваних форм взаємодії.

За емоційним критерієм результати показали недостатню вираженість емпатії та співпереживання у більшості дітей. У переважної частини малюків емоційні реакції мають ситуативний характер і швидко змінюються залежно від зовнішніх факторів. Лише окремі діти демонструють готовність

підтримати іншого, розділити радість чи смуток, що вказує на обмежений розвиток емоційної чутливості.

Отже, є на потреба у створенні цілеспрямованої системи педагогічного впливу, яка б забезпечувала формування моральної свідомості, розвиток емоційної чутливості, практичних навичок співпраці та початкових умінь самостійної моральної оцінки у дітей раннього віку.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ БЛОК. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ З ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО ДОСВІДУ МОРАЛЬНИХ ВЧИНКІВ У ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В СПІЛЬНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРΟΣЛИМИ

3.1. Особливості формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими

Формувальний експеримент був спрямований на дослідження процесу формування первинного досвіду вчинків у дітей раннього віку в умовах спільної діяльності з дорослими та однолітками. Вибір вікової групи дітей від 2,5 до 3 років зумовлений тим, що саме в цьому періоді провідною є предметно-маніпулятивна діяльність з елементами ігрової активності, а також з'являються передумови для сюжетно-рольових ігор, що створюють умови для освоєння соціальних норм і моральних уявлень. В експерименті використовувалися різні види спільної діяльності, серед яких виділялися діяльність «дорослий і дитина», спрямована на демонстрацію і моделювання поведінкових зразків, а також підтримку дітей у виконанні завдань, спільна діяльність дітей із підтримкою дорослого, що забезпечувала координацію дій, чергування, взаємну допомогу та навчання через взаємодію, групова діяльність під керівництвом дорослого, у рамках якої діти здійснювали колективні дії, виконуючи спільну задачу у визначеному просторі, та ігрова діяльність із елементами рольової взаємодії, що включала сюжетно-рольові ігри з участю дорослого як партнера, що підтримує розвиток соціальних навичок і формування досвіду вчинків.

Формувальний етап експерименту був спрямований на створення педагогічних умов, необхідних для цілеспрямованого розвитку первинного досвіду моральних учинків у дітей раннього віку. У процесі реалізації цього етапу застосовувалася система спеціально організованих занять, спільних ігор, ситуаційних вправ, художньо-моральних бесід та змодельованих

взаємодій дітей з однолітками й дорослими, що у комплексі забезпечувало вплив на емоційну, когнітивну й поведінкову складові морального розвитку. Структурно формувальний експеримент охоплював три послідовні етапи: мотиваційно-ціннісний, діяльнісно-практичний та контрольний (рефлексивно-оцінний), кожен із яких мав власну мету, зміст та специфічні форми спільної взаємодії.

На першому, мотиваційно-ціннісному етапі передбачалося формування емоційної основи моральних дій дітей. Основною метою цього періоду було викликати у дітей емоційний інтерес до моральних норм, стимулювати появу позитивних почуттів до інших людей та пробудити внутрішню потребу здійснювати добрі вчинки. Задля цього використовувалися розповідні ситуації з моральним змістом, читання художніх текстів, зокрема оповідань В. Сухомлинського, мінідраматизації за змістом історій, бесіди за ілюстраціями, а також емоційні ігри, спрямовані на розвиток уміння співпереживати. У ході роботи застосовувалися картки-ілюстрації моральних ситуацій, м'які іграшки для інсценізацій, художня література та наочні набори «Добре – Погано». Зміст діяльності полягав у поданні дітям коротких художніх сюжетів, що висвітлювали елементарні моральні колізії (поділитися, допомогти, підтримати товариша), після чого проводилися емоційно-пізнавальні бесіди, у межах яких діти мали можливість висловити власну думку, оцінити поведінку персонажів і потренувати здатність до співпереживання.

Другий, діяльнісно-практичний етап був спрямований на закріплення моральних норм у спільній діяльності та реальних взаємодіях дітей. Його метою було формування практичних умінь співпрацювати, допомагати одноліткам, дотримуватися соціально прийнятних правил і конструктивно вирішувати конфліктні ситуації. Для забезпечення активної спільної взаємодії застосовувалися ігри-драматизації, колективні будівельні ігри, дидактичні ігри з правилами, ситуаційні вправи та кооперативні ігри, які вимагали узгодження дій. Використовувалися сюжетні набори іграшок, дидактичні

картки, матеріали для колективної творчості та набори для реалізації спільних проєктів. Зміст роботи полягав у створенні педагогом спеціально змодельованих ігрових ситуацій, близьких за структурою до діагностичних, однак доповнених педагогічним супроводом у вигляді підказки, показу зразків моральної поведінки чи спільного пошуку правильного рішення. У процесі колективних ігор діти вчилися узгоджувати дії, домовлятися, розподіляти ролі, а в дидактичних іграх – дотримуватися правил і здійснювати елементарну саморегуляцію.

На третьому, контрольному (рефлексивно-оцінному) етапі здійснювалася перевірка рівня сформованості морального досвіду дітей та визначення динаміки змін після проведення педагогічного впливу. Метою цього етапу було виявлення того, наскільки діти засвоїли зміст моральних норм і чи виявляють їх у практичних взаємодіях. Для цього повторно проводилися діагностичні ситуації, що застосовувалися на констатувальному етапі, зокрема вправи «Поділитися іграшкою», «Співпереживання», «Спільна справа», «Мирне вирішення конфлікту». Доповненням до діагностичних завдань були міні-бесіди рефлексивного спрямування та спрощені рефлексивні кола, де діти за допомогою карток-емоцій оцінювали власний емоційний стан під час допомоги одноліткам. Для повторного тестування використовувалися ті самі дидактичні матеріали, що й на початковому етапі.

У процесі експерименту застосовувалися методи показу та моделювання дорослим, навчання в дії під поступовим зменшенням допомоги, стимулювання самостійності, позитивного підкріплення та повторення дій для закріплення навичок. Використовувалися такі прийоми, як коротке вербальне пояснення дії, підказки та стимулювання через сюжетно-ігровий компонент, демонстрація прикладу, створення ситуації успіху для дитини, поступове зменшення підтримки дорослого, а також спільна рефлексія після виконання дій у простій, зрозумілій для дитини формі.

Формувальний експеримент включав підготовчий етап, під час якого дорослий демонстрував і пояснював порядок дій, етап впровадження, коли діти виконували завдання індивідуально, у підгрупі та в групі, отримували підтримку дорослого та взаємодіяли один з одним, етап закріплення, що передбачав повторення дій у різних режимних ситуаціях із поступовим ускладненням завдань та зменшенням допомоги дорослого, і етап оцінювання та рефлексії.

З метою забезпечення ефективності цього процесу нами було розроблено методичний посібник для вихователів, батьків, які передбачають використання спеціально організованих ігор, вправ, моральних ситуацій-етюдів, казкотерапевтичних прийомів, спільних творчих завдань. Усі вони спрямовані на те, щоб діти мали змогу не лише слухати пояснення, а й практично реалізовувати моральні дії у різних видах діяльності.

У запропонованому методичному посібнику «Формування первинного досвіду моральних вчинків дітей раннього віку у спільній діяльності з дорослими та однолітками» (див. Додаток А) розкрито систему методів, форм і засобів виховання, серед яких: інтерактивні ігри, ситуаційні завдання, рольові ігри, колективні творчі справи, елементи арттерапії. В окремих блоках подано методичні рекомендації для вихователів щодо організації морально розвивальних занять, алгоритми проведення спільних ігор, приклади вправ на розвиток емпатії, а також добірку сучасних статей і вебінарів з проблеми.

У результаті аналізу літератури та власних напрацювань нами визначено основні педагогічні умови формування первинного досвіду моральних вчинків: організація морально насиченого предметно-ігрового середовища, підтримка ініціативності та самостійності дитини, використання спільної діяльності як провідної форми, опора на емоційний досвід та позитивне підкріплення.

Отже, можна стверджувати, що впровадження запропонованої системи методів, засобів і прийомів сприятиме активному формуванню у дітей

раннього віку первинного досвіду моральних вчинків, розвитку емпатії, умінь співпраці та елементарної моральної рефлексії, що є необхідною основою для подальшого особистісного і соціального розвитку.

Формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку є провідною умовою їхнього особистісного розвитку, адже саме в цей період закладається основа моральної свідомості, ціннісних орієнтацій та майбутньої соціально-громадянської компетентності. Ранній вік виступає сенситивним періодом для становлення емпатії, співпереживання, здатності до співпраці та елементарної моральної рефлексії.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень і власних напрацювань дозволив виокремити основні педагогічні умови формування первинного морального досвіду дітей раннього віку, а саме: організація морально насиченого предметно-ігрового середовища; використання різних форм спільної діяльності (ігрової, пізнавальної, творчої, побутової); підтримка ініціативності та самостійності дітей у моральних діях; опора на емоційний досвід і позитивне підкріплення поведінки; застосування інтерактивних методів (ситуаційно-рольові ігри, моральні етюди, казкотерапевтичні прийоми). Результати аналізу підтверджують, що надмірна регламентація поведінки дитини з боку дорослих, орієнтація виключно на формальне наслідування правил без практичного осмислення знижує якість становлення морального досвіду. Натомість активне включення дітей у співпрацю, вправління у морально значущих діях сприяє формуванню стійких моральних орієнтацій і позитивних моделей поведінки. Запропонована система методичних засобів і прийомів (інтерактивні ігри, ситуаційні завдання, спільні творчі справи, арттерапевтичні методики) є ефективною у забезпеченні поступового переходу від ситуативних емоційних реакцій дітей до свідомого ставлення до власних і чужих вчинків.

Отже, формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності виступає необхідною педагогічною умовою їхнього особистісного та соціального розвитку.

КОНТРОЛЬНО-ОЦІННИЙ БЛОК

4.1. Перевірка ефективності формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку в спільній діяльності з однолітками та дорослими

Робота з дітьми експериментальної групи на формувальному етапі здійснювалася відповідно до розробленої системи педагогічних умов, спрямованих на розвиток первинного досвіду моральних вчинків у спільній діяльності з дорослими та однолітками. У контрольній групі освітній процес реалізовувався за традиційними планами закладу дошкільної освіти без цілеспрямованого впливу. Після завершення формувального етапу було проведено контрольний етап дослідження, метою якого стало повторне вивчення рівнів сформованості первинного морального досвіду дітей раннього віку та порівняння отриманих результатів із даними констатувального етапу.

На контрольному етапі ми повторно застосували методи, використані в констатувальному дослідженні, а саме: спостереження за поведінкою дітей у спільній діяльності, структуровані бесіди на виявлення розуміння змісту моральних норм і правил співжиття, а також методику аналізу морального вибору у змодельованих життєвих ситуаціях. Залучення однакових методів дало змогу забезпечити зіставність даних та простежити динаміку розвитку моральних уявлень, емоційно-ціннісних орієнтацій і поведінкових проявів.

Оцінювання результатів повторного дослідження здійснювалося за трьома критеріями, визначеними на констатувальному етапі. За кожним критерієм було виокремлено три рівні сформованості первинного морального досвіду.

Аналіз отриманих результатів засвідчив позитивну динаміку у формуванні первинного досвіду моральних вчинків у дітей експериментальної групи: частка дітей з достатнім рівнем зросла до 40%, із

середнім – до 50%, тоді як кількість дітей з низьким рівнем зменшилася до 10%. Порівняння показників констатувального та контрольного етапів підтвердило ефективність системи педагогічних заходів: суттєво зросли частки дітей із середнім і достатнім рівнями та значно зменшилася кількість дітей із низьким рівнем. Це доводить, що спеціально організована спільна діяльність з однолітками й дорослими є дієвим засобом формування первинного морального досвіду дітей раннього віку.

Таблиця 4.1

**Динаміка рівнів сформованості первинного морального досвіду
дітей раннього віку**

Рівні	До формування етапу	Після формування етапу	Динаміка
Низький	30%	10%	-20%
Середній	50%	50%	0
Достатній	20%	40%	+20%

Результати аналізу контрольного етапу експерименту дали змогу констатувати позитивну динаміку: достатній рівень сформованості первинного морального досвіду виявлено у 40% дітей, середній рівень – у 50%, низький рівень – лише у 10% дітей.

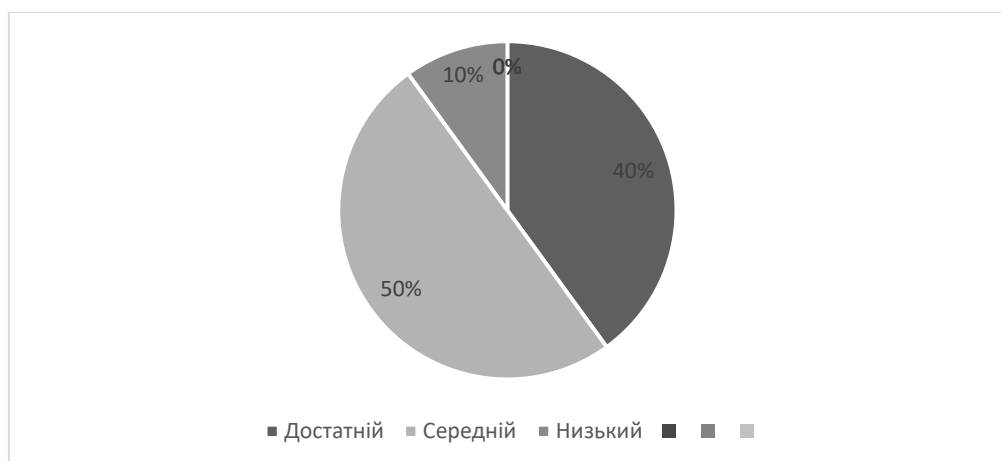

Рис. 4.1. Результати контрольного етапу

Порівняльний аналіз даних констатувального й контрольного етапів експерименту засвідчив суттєве зростання показників достатнього й середнього рівнів та значне зниження низького рівня, що підтверджує ефективність запропонованої системи педагогічних впливів і доводить, що

спеціально організована спільна діяльність з однолітками й дорослими є дієвим засобом формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку.

Порівняльний аналіз результатів констатувального та контрольного етапів експерименту засвідчив позитивну динаміку формування первинного морального досвіду дітей раннього віку. Впровадження системи спеціально організованих заходів у спільній діяльності з дорослими та однолітками сприяло значному підвищенню рівня сформованості моральних вчинків: достатній рівень досягнули 40% дітей, середній рівень – 50%, тоді як низький рівень знизився до 10%.

Результати експерименту свідчать, що запропонована методика ефективно впливає на розвиток емпатії, здатності до співпраці, взаємодопомоги та самостійного прийняття моральних рішень у повсякденній діяльності. Діти почали усвідомлювати значення правил і норм поведінки, проявляти стабільні моральні вчинки, враховувати інтереси інших і активно взаємодіяти у колективі.

Отже, спеціально організована спільна діяльність з однолітками та дорослими довела свою дієвість як засіб формування первинного морального досвіду у дітей раннього віку, створюючи міцний фундамент для подальшого соціального та особистісного розвитку.

ВИСНОВКИ

У процесі проведеного дослідження виокремлено та уточнено базові поняття, що лежать в основі формування первинного досвіду моральних вчинків у дітей раннього віку. Зокрема, первинний моральний досвід розглядаємо як початковий рівень засвоєння соціально значущих норм і правил поведінки, що проявляється через елементарні дії, емоційні реакції та здатність до співпереживання і відповідальності у взаємодії з дорослими та однолітками.

Проаналізовано особливості формування первинного морального досвіду дітей раннього віку у спільній діяльності з дорослими та однолітками. З'ясовано, що саме організована взаємодія забезпечує засвоєння моральних норм через наслідування, ідентифікацію, мовленнєве спілкування та практичне включення у колективні види діяльності.

Здійснено аналіз результатів експериментальної роботи та визначено рівні сформованості первинного морального досвіду дітей раннього віку. Виявлено, що на початковому етапі більшість дітей мають обмежене розуміння моральних норм, демонструють ситуативні прояви емпатії та потребують підтримки дорослого у реалізації моральних дій і формуванні оцінно-рефлексивних умінь.

Проаналізовано порівняльні дані констатувального та контрольного етапів експерименту, що засвідчили позитивну динаміку формування первинного морального досвіду. Встановлено, що достатній рівень досягли 40% дітей, середній рівень – 50%, а низький рівень знизився до 10%, що свідчить про ефективність запропонованої системи спеціально організованих педагогічних заходів у спільній діяльності з дорослими та однолітками. Результати експерименту підтвердили, що активне залучення дітей у морально значущі дії сприяє розвитку емпатії, здатності до співпраці, взаємодопомоги та самостійного прийняття моральних рішень, створюючи міцну основу для подальшого особистісного та соціального розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрущенко Л. С. Моральне виховання дітей дошкільного віку. Київ: *Освіта*, 2020. 254 с.
2. Андрущенко Л. С. Теоретичні основи морального виховання. Київ: *Педагогічна думка*, 2023. 367 с.
3. Бабій І. Б. Засоби народної педагогіки та шляхи їх використання у моральному вихованні дошкільників. *Імідж сучасного педагога*, 2019, № 6–7(105–106). С. 124–126.
4. Базовий компонент дошкільної освіти (Державний стандарт дошкільної освіти). Нова редакція. 2021. URL: <https://ezavdnz.mcfr.ua/book?bid=37876>
5. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2-х кн. Київ: Либідь, 2016. 272 с.
6. Бех І. Д. Особистість на шляху до духовних цінностей: монографія. Київ – Чернівці: Букрек, 2018. 296 с.
7. Василенко А. М. Етичні норми у вихованні дітей дошкільного віку. Запоріжжя: ЗНУ, 2019. 250 с.
8. Василенко А. М. Соціальна адаптація дошкільників у контексті морального виховання. Київ: *Освіта*, 2021. 215 с.
9. Гаврилюк О. С. Соціально-психологічні аспекти морального виховання дошкільників. Київ: *Освіта*, 2021. 204 с.
10. Державний стандарт дошкільної освіти. Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 25.02.2025).
11. Журнал «Дошкільне виховання», 2023, № 12. URL: <https://jmil.com.ua/dv/2023-12> (дата звернення: 08.05.2025).
12. Журнал «Дошкільне виховання», 2024, № 1. URL: <https://jmil.com.ua/dv> (дата звернення: 08.05.2025).
13. Журнал «Педрада». Формування морально-етичних цінностей у дошкільника, 2022. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1595-formuvannya-moralno-etichnih-tsnnostey-u-doshklnika> (дата звернення: 08.05.2025). Так джерела не описуються! Автор. Назва статті та вихідні її дані!

14. Журнал «Практика управління дошкільним закладом». Літературний проєкт для морального виховання дошкільників, 2024. URL: <https://oplatforma.com.ua/article/1598-literaturniy-proekt-dlya-moralnogo-vihovannya-doshklniky> (дата звернення: 08.05.2025).
15. Журнал «Практика управління дошкільним закладом». Порядок утворення спеціальних груп ЗДО: вивчаємо документ за п'ять хвилин, 2024. URL: <https://ezavdnz.expertus.com.ua/> (дата звернення: 08.05.2025).
16. Закон України «Про дошкільну освіту». Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> (дата звернення: 25.02.2025).
17. Кононко О. Л. Духовність, душевність, моральність. *Дошкільне виховання*, 2014, № 11. С. 3–8.
18. Корнійчук В. П. Основи педагогічної етики. Суми: СумДПУ, 2020. 298 с.
19. Кравченко О. В. Соціальна адаптація дітей дошкільного віку. Львів: *Світ*, 2019. 412 с.
20. Кравченко О. В. Формування моральних норм поведінки у дітей раннього віку. Харків: *Педагогічна думка*, 2022. 185 с.
21. Куліш І. М. Психологічні аспекти розвитку моральної поведінки дітей. Одеса: *Фенікс*, 2019. 276 с.
22. Куліш І. М. Психолого-педагогічні основи морального виховання в ранньому віці. Львів: *Світ*, 2023. 210 с.
23. Ладивір С. О., Долинна О. П., Котирло В. К. *Виховання гуманних почуттів у дітей*. Тернопіль: *Мандрівець*, 2010. 168 с.
24. Лебедєва Н. О. Роль вихователя у формуванні моральних орієнтирів дошкільників. Одеса: *Наука і освіта*, 2022. 175 с.
25. Лебедєва Н. О. Формування моральних цінностей у дітей раннього віку. Дніпро: Видавництво ДНУ, 2021. 289 с.
26. Левченко М. В. Формування моральних орієнтацій у дітей [Електронний ресурс]. URL: <http://www.pedscience.org> (дата звернення: 25.02.2025).

27. Лохвицька Л. В. Програма з морального виховання дітей дошкільного віку «Скарбниця моралі». Тернопіль: Мандрівець, 2014. 24 с.
28. Михальчук О. О. Теоретичні аспекти морального виховання особистості дитини дошкільного віку. *Вісник Черкаського університету*, 2018, № 10–11. С. 59–65.
29. Муляр Н. А. Ціннісні орієнтації української родини у морально-етичному вихованні дитини. *Молодь і ринок*, 2019, № 9. С. 119–124.
30. Павелків Р. В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці: монографія. Рівне: Волинські обереги, 2004. 248 с.
31. Пісоцький А., Пісоцька Л. Виховання у дітей дошкільного віку основ моральної культури. *Наукові записки Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя*, 2020, № 3. С. 92–97.
32. Поніманська Т. І., Дичківська І. М., Козлюк О. А., Кузьмук Л. І. Соціальний розвиток дитини (середній дошкільний вік). Київ: Генеза, 2013. 88 с.
33. Психолого-педагогічні підходи до виховання моральних цінностей у дітей. *Науково-методичний журнал «Освіта і наука»*, 2023, № 4. URL: <https://edu-science.org> (дата звернення: 25.02.2025).
34. Савченко О. В. Дитяча мораль: розвиток і виховання. Чернівці: Рута, 2021. 315 с.
35. Савченко О. В. Емпіричні дослідження впливу соціального середовища на моральний розвиток дитини. Житомир: Полісся, 2019. 193 с.
36. Шамільська Т. І. Інтерактивні методи формування моральних цінностей у дітей раннього віку. Суми: Видавництво СДПУ, 2021. 198 с.